

Makale Künyesi (Tanıtma): Yüceol Özezen, M. (2021). Arapça ve lehçeleri üzerine yeni bir yayın ve Türkçe dil ilişkileri bakımından önemi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1042-1048.

<https://doi.org/10.32321/cutad.990669>

ARAPÇA VE LEHÇELERİ ÜZERİNE YENİ BİR YAYIN¹ VE TÜRKÇE DİL İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Muna YÜCEOL ÖZEZEN²

ÖZET

Bu çalışma, Arapça, lehçeleri ve yayılma alanları üzerine hazırlanan ve *Arabic and Contact-induced Change (Contact and Multilingualism I)* başlıklı güncel bir yayını tanıtmak ve değerlendirmek üzere kaleme alınmıştır. Söz konusu yayın geniş hacimli bir kitaptır. Çalışmada adı geçen kitap içerik özellikleriyle tanıtıldıktan sonra kitabın literatür için önemi üzerinde durulmuştur. Tarihten günümüze uzanan bütün yayılma alanları ve varyasyonlarıyla Arapçanın ele alındığı bu kitap, yalnızca Arapça araştırmaları için eşsiz bir kaynak değildir. *Arabic and Contact-induced Change (Contact and Multilingualism I)* adlı bu yayın, tipoloji (typology), ilişkidilbilim / temasdilbilim (contact-linguistics) ve çevredilbilim (eco-linguistics) araştırmaları için de önemli veriler içermektedir. Kitapta Arapça birçok dille ilişkileri ve birçok sahadaki görünüşleriyle ele alınmıştır. Bu diller arasında Türkçe de vardır. Buna göre, kitap Arapçanın Türkçeye ilişkilerini değerlendirmesi bakımından Türkçe dil ilişkileri araştırmacılarına da yeni ve çarpıcı bilgiler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Arapça, Arap lehçeleri, dil ilişkileri, ilişkidilbilim / temasdilbilim, çevredilbilim, dil değişimleri, tipoloji.

¹ Lucas, C. and Manfredi, S. (Ed.) (2020). *Arabic and Contact-Induced Change (Contact and Multilingualism I)*. Berlin: Language Science.

² Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. mozezen@cu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1880-2143>

**A NEW PUBLICATION ON ARABIC AND ITS
DIALECTS AND ITS IMPORTANCE IN TURKISH
LANGUAGE RELATIONS**

ABSTRACT

This study has been written to introduce and evaluate a recent book on Arabic, its dialects and spreading areas, titled *Arabic and Contact-induced Change (Contact and Multilingualism I)*. The publication in question is a large volume book. In this study, after the book mentioned has been introduced with its content features, the importance of it for literature has been emphasized. This book, which deals with Arabic in all its scopes and variations from history to the present, is not only a unique resource for Arabic studies. It also contains important data for typology, contact-linguistics and eco-linguistics research. In the book Arabic has been discussed with its relations with many languages and its appearance in many fields. Among these languages is Turkish (or one of other Turkic languages). Accordingly, the book offers new and striking information to Turkish (or other Turkic languages) relations researchers in terms of evaluating the relations between Arabic and Turkish or one of the other Turkic languages.

Keywords: Arabic, Arabic dialects, language contact, contact-linguistics, eco-linguistics, language changes, typology.

Arabic and contact-induced change (contact and multilingualism I) / Arapça ve temas kaynaklı değişim (temas ve çokdillilik I) (Christopher Lucas-Stefano Manfredi, Ed.), Berlin: Language Science Yayınları, 2020, IV+689 sayfa.

Başlığında yer alan (*Contact and Multilingualism I*) ifadesinden, kitabın dizi biçiminde planlanan bir çalışmanın ilk cildi olarak yayımlandığı anlaşılmaktadır. Kitabın arka kapağındaki sunuş metni, bu kitabın neden hazırlandığını açıkça ortaya koymaktadır:

“This volume offers a synthesis of current expertise on contact-induced change in Arabic and its neighbours, with thirty chapters written by many of the leading experts on this topic. Its purpose is to showcase the current state of knowledge regarding the diverse outcomes of contacts between Arabic and other languages, in a format that is both accessible and useful to Arabists, historical linguists, and students of language contact. / Bu cilt, Arapçada ve ilişki içinde bulunduğu dillerde temas kaynaklı olarak ortaya çıkan değişimler konusundaki mevcut uzmanlığın, çoğu konunun önde gelen uzmanları tarafından yazılan otuz bölüm bağlamında bir sentezini sunmaktadır. Kitabın amacı, çeşitli konularla ilgili mevcut bilgi durumunu gözler önüne sermek, böylece Arapçanın diğer dillerle temaslarının

sonuçlarını Arapça uzmanları, tarihsel dilbilimciler ve dil ilişkileri konusuna meraklı öğrenciler için erişilebilir ve yararlı hâle getirmektedir.”

Almanya Frei Üniversitesi'nin katkısıyla yayımlanmış olan bu çalışma, editörler tarafından kaleme alınmış olan bir Introduction / Giriş bölümünden sonra 3 ana başlıkta sıralanan toplam 29 makaleden oluşmakta ve kişi adlarının ve dil adlarının ayrı ayrı sıralandığı bir Index / Dizin bölümüyle sona ermektedir. Okuyucunun çalışmanın Contents / İçindekiler bölümünde karşılaşıacağı bölümler ve bu bölümlerin özgün metindeki sayfa aralıkları aşağıdaki gibidir:

Christopher Lucas ve Stefano Manfredi, “Introduction / Giriş” (ss. 1-33)

I- Contact-induced change in varieties of Arabic / Arapçanın varyasyonlarında temas kaynaklı değişim (s. 35)

Ahmad Al-Jallad, “Pre-Islamic Arabic / İslamiyet öncesi Arapça” (ss. 37-55)

Marijn van Putten “Classical and Modern Standard Arabic / Klasik ve Çağdaş Standart Arapça” (ss. 57-82)

Stephan Procházka, “Arabic in Iraq, Syria, and southern Turkey / Irak'ta, Suriye'de ve güney Türkiye'de Arapça” (ss. 83-114)

Bettina Leitner, “Khuzestan Arabic / Kuzistan (ss. Huzistan)³ Arapçası” (ss. 115-134)

Faruk Akkuş, “Anatolian Arabic / Anadolu Arapçası” (ss. 135-158)

Mary Ann Walter, “Cypriot Maronite Arabic / Kıbrıs Maruni Arapçası” (ss. 159-174)

Jonathan Owens, “Nigerian Arabic / Nijerya Arapçası” (ss. 175-196)

Adam Benkato, “Maghrebi Arabic / Mağrip Arapçası” (ss. 197-212)

Jeffrey Heath, “Moroccan Arabic / Fas Arapçası” (ss. 213-224)

Ángeles Vicente, “Andalusi Arabic / Endülüs Arapçası” (ss. 225-244)

Catherine Taine-Cheikh, “Hassāniyya Arabic / Hasaniye⁴ Arapçası” (ss. 245-264)

Christopher Lucas ve Slavomír Čéplö, “Maltese / Maltaca” (ss. 265-302)

³ Kuzistan (ss. Huzistan), İran'ın 31 eyaletinden biridir. Başkenti Ahvaz olan Kuzistan (ss. Huzistan)'da konuşulan diller Farsça, Kürtçe, Arapça, Kaşkayca, Afşarca, Bahtiyari, Luri ve Cidi dilleridir.

⁴ Hasaniye Arapçası, Batı Sahra bölgesinde, Cezayir, Libya, Fas, Moritanya, Mali, Nijer ve Senegal'de konuşulan Arap lehçesidir.

Luca D'Anna, "Arabic in the diaspora / Diyaspora Arapçası" (ss. 303-320)

Andrei Avram, "Arabic pidgins and creoles / Arapça karma ve melez diller" (ss. 321-347)

II- Language change through contact with Arabic / Arapçayla temas sonucunda ortaya çıkan dil değişimi (s.349)

Simone Bettega ve Fabio Gasparini, "Modern south Arabian languages / Çağdaş güney Arap dilleri" (ss. 351-369)

Eleanor Coghill, "Neo-Aramaic / Yeni Aramice" (ss. 371-402)

Lameen Souag, "Berber / Berberice" (ss. 403-418)

Martine Vanhove, "Beja⁵ / Beja dili" (ss. 419-439)

Dénes Gazsi, "Iranian languages / İrani diller" (ss. 441-457)

Ergin Öpengin, "Kurdish / Kürtçe" (ss. 459-487)

Bruno Herin, "Northern Domari⁶ / Kuzey Dom dili" (ss. 489-509)

Yaron Matras, "Jerusalem Domari / Kudüs Dom dili" (ss. 511-531)

Joanna Nolan, "Mediterranean lingua franca / Akdeniz'in lingua francası" (ss. 533-548)

III- Domains of contact-induced change across Arabic varieties / Arapça varyasyonlar arasındaki temas kaynaklı değişimin etki alanları (s. 549)

Enam Al-Wer, "New-dialect formation: the Amman dialect / Yeni bir lehçe oluşumu: Amman lehçesi" (ss. 551-566)

William M. Cotter, "Dialect contact and phonological change / Lehçe ilişkileri ve sesbilimsel değişim" (ss. 567-581)

Sam Hellmuth, "Contact and variation in Arabic intonation / Arapça tonlamada temas ve varyasyon" (ss. 583-601)

Thomas Leddy-Cecere, "Contact-induced grammaticalization between Arabic dialects / Arap lehçeleri arasında temas kaynaklı dilbilgiselleşme" (ss. 603-623)

Stefano Manfredi, "Contact and calquing / Temas ve ödünçleme" (ss. 625-641)

Christopher Lucas, "Contact and the expression of negation / Temas ve olumsuzluk ifadesi" (ss. 643-667)

Index / Dizin (ss. 669-689)

⁵ Bejalar, Kızıldeniz'in Afrika kıyısı boyunca göçer (ss. bedevi) bir yaşam süren ve esas itibarıyla etnik olarak Arap olmayan kabilelerdir.

⁶ Domari / Dom dili, Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da ve yer yer de Azerbaycan, Sudan, İran gibi civar coğrafyalarda dağınık hâlde yaşayan Dom halkının konuştuğu ve ölüm sürecine girmiş bir Hint-Aryan dilidir.

Her biri literatürde tanınmış, alanlarında uzman kişiler tarafından yazılmış bu makaleler, özellikle güncel kaynakların yer aldığı zengin kaynakça bölümleriyle dikkati çekmektedir. Kitap, Arapçayı ve lehçelerini özellikle günümüzdeki gelişmeleri ve son görünümü bağlamında ele almak, en çağdaş yaklaşımları, en yeni görüşleri ve sınıflandırmaları öğrenmek isteyen araştırmacılar için eşsiz bir kaynak durumundadır. Makalelerin tamamının İngilizceyle hazırlanmış olması, alanın uzmanları ve genel okuyucular açısından anlamayı kolay ve kullanmayı pratik hâle getirmiştir. Öte yandan, hem alanın uzmanları hem de genel okuyucular tarafından en sevindirici olan, çalışmanın internet ortamında da ücretsiz olarak genel kullanıma sunulmuş olmasıdır. Nitekim kitabın bütününe herhangi bir arama motoru aracılığıyla kolaylıkla erişilebilmektedir.

Kitap Arapçayı geniş yayılma alanları (Arap yarımadası ve Ortadoğu gibi beklenen yayılma alanları kadar Malta, Özbekistan ve Nijerya gibi kısmen şaşırtıcı yayılma alanları) ve diğer dillerle kurduğu bütün ilişkiler bağlamında ele almaktadır ve bu açıdan aynı zamanda bir tipoloji (typology), ilişkidilbilim / temasdilbilim (contact-linguistics) ve çevredilbilim (eco-linguistics) çalışmasıdır⁷.

Bilindiği gibi, Milat öncesi 6. yüzyıl itibarıyla özerkliğini kazanmaya başlayan ve bundan yaklaşık 1200 yıl sonra bir din imparatorluğunun dili olmaya başlayan Arapçanın en uzun süreyle ilişki kurduğu dillerden biri Türkçedir ve bu bakımdan Türkçe-Arapça ilişkileri dilbilim ve dilbilgisi alanlarının en popüler araştırma konularından biri olagelmıştır. Miladi 6. yüzyılda başlıyandan bu ilişki (Tülücü, 1997, s. 31; Karaağaç, 2008, s. XVIII), tarafların birbirini gerek sözcükler gerekse biçimbilgisi açısından derinden etkilediği bir ilişkidir. Hatta Arapça, sözü edilen ve esasında dil dışı olan *din* etkeninin sonucunda Türklerin düşünüş biçiminde de yüzlerce yıl sürecek değişime aracılık etmiştir. A. Akar, Türklerin tarih boyunca birçok uygarlığın ve dinin kültür dünyalarıyla ilişkide bulduklarını ancak bunların hiçbirinin onların hayatlarında İslamiyet kadar etkili ve kalıcı olmadığını belirtmektedir (2010, s. 10). K. Efe, bu etkili kültür ve dilden sonra Türklerin Batı dilleri ve kültürleriyle karşı karşıya kaldığını, bugün Türk toplumunun Arap dil ve kültürü ile Batı dilleri ve kültürleri arasında kaldığını, hatta uygarlık bakımından bu arada kalmışlığın yarattığı bunalımı yaşadığını ifade etmektedir (2020, ss. 286-287). Arapça ve Türkçenin birbirlerine olan etkilerinden söz ederken, her bir dilin etkilediği düzlemlerin ve katmanların

⁷ Nitekim kitabın yazarlarından bazıları, SeDyl gibi tipoloji çalışmalarını yürüten LACITO-CNRS, INALCO, LLACAN gibi Fransa merkezli araştırmacı birimlerinin üyeleridir.

birbirinden görece farklı olduğunu da belirtmek gerekir. Buna göre Arapça Türkçeyi her dilsel düzlemde ve her katmanda etkilemiştir. Ancak Türkçe Arapçayı lehçe Arapçaları bakımından çok yüksek düzeyde ve Standart Modern Arapça bakımından zayıf düzeyde etkilemişken Standart Klasik Arapçada sözcüklüğü düzeyinde bile açık bir Türkçe etkiyle karşılaşmamaktadır. Buna göre Türkçe Arapçaya daha çok halk dili bakımından, sınırlı bir katmanda ve kısıtlı bir düzlemde etki etmişken, Arapça Türkçeyi halk dilinden üst kültür diline çok geniş düzlemlerde ve katmanlarda etkilemiştir. Arapçanın Türk düşüncesine ve akıl yapısına olan etkileri elbette tartışılmazdır. Ancak ilişkiler dilbilimsel olarak incelendiğinde Türkçenin Arapçayı daha yapısal olarak etkilediği görülür. Çünkü esasında Arapça Türkçeyi daha çok sözcüklüğü düzeyinde yani dış yapıda etkilemişken Türkçe Arapçayı biçimbilgisel olarak da (özellikle yeni kavramlara yeni karşılıklar üretirken bazı Türkçe sözcükleri üretici biçimde kullanmak gibi) ciddi oranda etkilemiştir. Öyle görünüyor ki bu uzun süreli ve karşılıklı etkiler üzerine daha söylenecek çok söz var.

Tanıtmı yapılan kitap bu türden araştırmalar için de önemli bir kaynak durumundadır. Çünkü kitabın içeriğine ve bu içeriğin izlenebildiği Index / Dizin bölümüne bakıldığında Arapça ile Türkçenin bu eski ve köklü ilişkisi açıkça görülmektedir. Nitekim kitapta *Turkish* sözü 130 kez, *Cilician Arabic* ifadesi 102 kez, *Ottoman Turkish* ifadesi 26 kez, *Anatolian Arabic* ifadesi 27 kez, *Mardin Arabic* ifadesi 21 kez, *Siirt* ve *Siirt Arabic* ifadeleri 21 kez, *Uzbek* ifadesi 12 kez, *Turkic* ifadesi 10 kez, *Azeri* ifadesi 9 kez, *Uzbekistan Arabic* ifadesi 7 kez, *Turkmen* ifadesi 5 kez, *Kozluk-Sason-Muş Arabic / Muş Arabic* ifadesi 6 kez, *Diyarbakır Arabic* ifadesi 3 kez, *Daragözü Arabic* ifadesi 2 kez ve *Bitlis Arabic* ifadesi 1 kez yer almıştır. Buna göre kitapta bir Türk dilinin veya Türklerle başka bir etnik grubun herhangi bir ortak yaşam alanının adı toplamda 382 kez geçmiştir. Kitabın Arapçanın, bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Doğu Akdeniz kıyı bölgesindeki: Mersin, Adana ve Antakya'daki; Güneydoğu Anadolu bölgesindeki: Mardin, Batman ve Diyarbakır'daki; Doğu Anadolu bölgesindeki: Muş, Bitlis ve Siirt'teki varlığı şaşırtıcı değildir. Çünkü sözü edilen topraklar tarihin en eski dönemlerinden başlayarak birçok etnik gruba ve birçok uygarlığa, sırasıyla veya aynı anda, ev sahipliği yapmıştır (Anadolu'da konuşulan Arap lehçeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Acat, 2017; Acat, 2018; Jastrow, 2015). Ancak *Özbekistan Arapçası* gibi bir lehçe, bize çok daha ilginç ve uzak ilişkileri göstermesi bakımından şaşırtıcıdır. Buna göre söz konusu çalışma Türkçe (veya başka herhangi bir Türk dili) ilişkilerini betimleme kaygısındaki bir araştırmacı için de yeni, güncel ve çarpıcı birçok bilgiler içermektedir.

KAYNAKÇA

- Acat, Y. (2017). Anadolu'da konuşulan Arap diyalektleri üzerine Avrupa'da ve Türkiye'de yapılan çalışmalar. *Turkish Studies*, 13(5), 29-44.
- Acat, Y. (2018). *Türkiye'de konuşulan Arap diyalektleri*. İstanbul: Akdem Yayınları.
- Akar, A. (2010). Türkçe-Arapça arasındaki sözcük ilişkileri. *Karadeniz*, 8, 9-16.
- Efe, K. (2020). Dil medeniyet ilişkisi ve Arapça etkisi açısından Türkçe. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 249, 281-294.
- Jastrow, O. (2015) . Türkiye'de Arapça diyalektleri -karşılaştırmalı tipolojiye doğru (M. Y. Özezen, Çev.), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 63-74.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lucas, C. and Manfredi, S. (Ed.) (2020). *Arabic and Contact-Induced Change (Contact and Multilingualism I)*. Berlin: Language Science.
- Tülücü, S. (1997). Arapçanın ve Farsçanın Türkçeye tesiri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 31-51.